

RZEŻUCHA (57) *sb f*

rzeż- (48), rzerz- (4), rzez- (3), rzerż- (1), zeż- (1).

e oraz a jasne.

sg *N* rzeżucha (31). ◇ *G* rzeżuchy (14). ◇ [D rzeżusze.] ◇ *A* rzeżuchę (8). ◇ *I* rzeżuchą (4).

Sł stp: rzeżucha, rzeżycha, rzerucha, rzerzucha, żerucha, żerzucha, *Cn notuje*, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – *XVIII w.*

1. *bot.* Nazwa różnych roślin z rodziny kapustowatych (*Brassicaceae*) mających gorzkawy smak; *nasturcium Murm*, *Mymer*¹, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *cardamum (cardamon) Calep*, *Cn* (55) : *Murm* 114; *Nasturcium. kreffle. Rzeżucha. Mymer*¹ 17; *Našturciu^m ortulanum. Rzeżucha. gartenkreßz. FalZioł* I 89d; *Theż* plałtr wczyniony z Rzeżuchy z oczthem á z mąką ięćzmienną/ ięft dobry na mdłość łuchych żył. *FalZioł* I 90a; *yteż* płod vmarły z żywota wygania/ á nawięczye gdy łama Rzeżucha bywa iedzona. *FalZioł* I 91a; *Zalię* ięftliby Łożyłko mocznie przyłnęło ku macicy, tak żeby łacno odłtać nie mogło/ Tedy w takiey przygodzie ma być wolne parzenie czynione/ z łarki/ z blufzczu z rzeżuchy vwarziwły w wodzie *FalZioł* V 25v; *Gorczyce/ chrzanu/ rzodkwie/ rzeżuchy/ Luku/ czału letniego: niechay FalZioł* V 64v, +4a, I 89d [2 r.], 90 żp, 90a [6 r.], b, 144b, V 91; *Nasturcium, Rzeżuchá. Mącz* 38b, 242a; *Niektorzy vtłukły z ładłem rzeżuchę: thedy párchy máżą po zmyćiu á zganiáią ie. SienLek* 49, 16; *Cardamum – Rzezucha. Calep* 165a, 688b, 689b; *Tego* cię náuczano/ kiedy biodrá przy wiečerzy Wielkonocney w zakonie przepáłowano/ y báránká z rzeżuchą gorzką pożywano. *LatHar* 189; [*UrzędowHerb* 183a].

Wyrażenia: »nasienie rzeżuchy« (1): *FalZioł* I 90b; [Iáko gdyby kozi bobek w nátrz łzydłem wydłubawłzy włożył weń po źiárnu nášienia láktuki/ rzezuchy/ białye gorczyce y rzodkwie [...] tedy rzodkwiane łiemię obroci łię w korzeń/ á one drugie obrocą łię w náć *Cresc* 1571 509].

»sok rzeżuchy« (1): Sok Rzeżuchy z miodem zmiełzany przełnym/ á na miełtce od węża vkáhlzone przyložony/ iad wyciąga z rany *FalZioł* I 90b.

Zestawienia: »rzeżucha ogrodna« = *Lepidium sativum L.*; *pieprzyca siewna, rołlina jednoroczna [szyk 2:1] (3)*: *Theż* lebiodka z ogrodną rzeżuchą vwarzona w winie/ tim krziže naporzay *FalZioł* I 94a; *VYdymanie* przychodzi z zaziębienia/ naprzeciwko themu. *Wezmi* rzeżuchy ogrodney garzłć/ kminu kramne^g garzłć, vwarz w wodzie/ á potym małła łtarego wlož nie wiele. *FalZioł* V 43v, V 33.

»psia, [polna] rzeżucha« = *Lepidium ruderales L.*; *pieprzyca gruzowa; gingidion, iberis, lepidion, lepidium minus Cn* (1): *Seriphium – Płia rzezucha. Calep* 972a; [HIBERIS Diofc(oridis) CARDAmanticen, *Našturcium Syluełtre. Polna Rzeżuchá, áłbo pšia Rzeżuchá. UrzędowHerb* 164b; *POlna Rzeżuchá* ma łiftki iáko wypifuię Diofcorides [...] podobné Rzeżufze/ czału Wiołny cudnieyłze niźli v Rzeżuchy *UrzędowHerb* 165a (*Linde*).]

»rzeżucha włoska« = *Lepidium latifolium L.*; *pieprzyca szerokolistna; lepidium (maius), piperitis, raphanus sylvestris, siliquastrum Cn [szyk 1:1] (2)*: ná ránę do tąd przykłáday ty rzezuchy/ ktore iad wyciągáią/ á goić łye niedopułzczą/ iáko ięft czołnek/ cebulá/ gorzyczné nášienié/ rzeżuchá włofka/ *Ruthá* z ładłem łłonym łłuczona *SienLek* 151v.

~ Szereg: »włoska rzeżucha, ([albo]) pieprzyczka« (1): *Lepidium* – Włoska zeżucha [!], herbario pieprzyczka *Calep* 592a; [Pieprzyczka albo Włoska Rzeżuchá/ *Lepidium*. Pfeferkraut. *SienHerb* 137b (*Linde*)]. ~

»rzeżucha wodna, leśna« = *Nasturcium officinale* R. Br.; *rukiew wodna, bylina dawniej uprawiana, dziś występująca rzadko, głównie na zachodzie Polski, lecznicza i trująca a. Polygonum hydropiper* L. (*Rost.*); *rdest ostrogorzki, roślina jednoroczna z rodziny rdestowatych (Polygonaceae), wykorzystywana w lecznictwie; nasturcium aquaticum* Mącz, Cn; *nasturcium Calep; sisymbrium aquaticum* Cn [szyk 10:9] (17:2): *Nasturcium aquaticum*, Brunkrelle Leśna rzerzuchá. *Murm* 114; Gdy theż vliekawfzy wodną Rzeżuchę, z piotrufzką, z włoskim koprem á to ípołem vwarzyfz/ [...] kholikę każdą vfmierza. *FalZioł* I 90c; Też to ziele Rzeżucha wodna/ może być s niey sałatha vcżiniona *FalZioł* I 90d; Ten Rdeft rofcie pry [!] mokrych miefczach/ ktory niema na lifcie czarnoŃci/ íeft kałania barzo ofstrego aż gi niektorzy zową piper wodny/ ale gi podobniey zwać rzeżucha wodna *FalZioł* I 114b, +4a, I 90c, d, 98b, 123c; *Nasturcium aquaticum*, Wodna rzeżuchá. *Mącz* 242a; Wodna rzeżuchá/ Nafturcium aqaticum. *SienLek* 221v, Xxx3v; *Calep* 688b [2 r.].

~ Wyrażenie: »nasienie rzeżuchy wodnej« (3): Też nafienie Rzeżuchy wodney žiwot zacifka/ á tak biegunkę zaftanawia ktora z gorączy przyczyny pochodzi *FalZioł* I 90c, I 90d, V 111v.

Szeregi: [»wodna rzeżucha vel gorczyca«: contra spoth [...] accipe herbam supernatantem in aqua vulg. vodna rzerzucha uel gorczyca *GlosyKórn* II 179.]

»rzeżucha wodna albo (to jest) przymiotnik« (2): RZeżucha wodna tho íeft przymiotnik íeŃth ciepła w pirwżym fłopniu á fucha wtorym fłopniu *FalZioł* I 90b, I 90b. ~

Przen [czego] (1) : Gdzież íeft v mnie [...] gorzka oná rzeżuchá fkruchy ferdeczney/ z ktora Żydowie báránká wielkonocnego íadáli? *LatHar* 215.

2. zool. *Prawdopodobnie: Gobio gobio* (L.); *kielb krótkowąsy, słodkowodna ryba z rodziny karpiowatych (Cyprinidae); gobio* *Murm*, *BartBydg* (2) : *Murm* 93; *Gobio, gobius, piscis rotundus, squamis albis cum nigris mixtis, rzerzucha* *BartBydg* 65; [Rzezucha vel kyelb gobius, gobio *ReuchlinBartBydg* RN III].

Synonimy: 1. »włoska rzeżucha«: *pieprzyczka*; »rzeżucha wodna«: *gorczyca*, »pawie ziele«, »pieprzyk, pierz, »piper wodny«, *pleśnik, przymiotnik, rdest, rzepik, starzec*.